

## SAŽETAK

Zbornik radova devetnaestoga znanstveno-stručnog skupa *Vukovar '91. – Hrvatsko društvo: 25 godina poslije Vukovara '91.* podijeljen je u četiri znanstvene cjeline: društvo, religija, filozofija; demografija Hrvatske i Vukovara; kultura i mediji te rat, politika i ideologija. Kao posljednji rad u Zborniku nalazi se autentično svjedočanstvo sudionika obrane Vukovara 1991. godine i zatočenika srpskih koncentracijskih logora Danijela Rehaka.

Cjelina *Društvo, religija, filozofija* predstavljena je s pet radova. Tom cjelinom obuhvaćene su teme solidarnosti i općeg dobra, rata i teodiceje u sociološkoj perspektivi, odnosa ljudskog stradanja i Božje odgovornosti, religioznog iskustva i ratne traume te djelovanja Katoličke crkve u Vukovaru. Pitanje odnosa Boga kao apsolutnog dobra i činjenice da postoji zlo zaokuplja čovječanstvo od njegovih samih misaonih početaka. Ta pitanja posebno su intenzivna u kontekstu graničnih situacija kakve su nesreća, bolest i smrt. Filozofija i religija daju različite odgovore na to pitanje, a u okviru ovoga zbornika ti se odgovori kreću u sjeni rata, stradanja i traume.

U prvom radu Stjepan Baloban („Solidarnost i opće dobro: nerazdvojni u ratu i u miru“) progovara o odnosu solidarnosti i općeg dobra. Poznato je da je u hrvatskom Domovinskom ratu na iznimno visokoj razini bila prakticirana solidarnost, i to solidarnost pod različitim vidovima. Poznato je također da se u poratnim godinama sve do danas ta i takva solidarnost „praktično izgubila“! Zbog čega se to dogodilo pitanje je na koje hrvatski narod i hrvatsko društvo očekuju odgovor već dva desetljeća. Istina, više od istinskog traženja odgovora na to i slična pitanja hrvatska javnost, odnosno „određeni čimbenici u toj javnosti“, zadovoljavali su se „nostalgичnim prisjećanjem“ na takvu solidarnost i konstatacijama da u „novije vrijeme to nije slučaj“. U prilogu se želi ukazati na povezanost solidarnosti i općega dobra (*bonum commune*) bez koje, prema autorovu mišljenju, nije moguće razumjeti različite oblike solidarnosti u Domovinskom ratu. Na temelju empirijskih istraživanja i radova s njima povezanim ukazuje se na problem desolidarizacije hrvatskoga društva i na „praktičnu odsutnost“ tematiziranja važnosti općega dobra u hrvatskom javnom prostoru bez koje je teško zamisliti stvarne promjene ne samo u političkom nego i u društvenom životu općenito. Dok se u Domovinskom ratu jednostavno „podrazumijevala“ povezanost solidarnosti i općega dobra i zbog toga se solidarnost djelatno prakticirala, dotle se u miru očekuju dodatni naponi da se najprije teoretski utemelji a nakon toga pokuša praktično primjenjivati opće dobro. U izlaganju se naglašava problematika „nerazumijevanja“ značenja općega dobra u društveno-političkom životu što je jedan od glavnih razloga „brzog zaborava

prošlosti“ i u odnosu na žrtvu Vukovara. Kako za vrijeme Domovinskoga rata tako i u miru solidarnost i opće dobro su nerazdvojni.

Ivica Šola („Gdje je bio Bog '91.? Ljudska stradanja i Božja odgovornost u filozofiji L. Pareysona“) također se bavi pitanjem teodiceje propitujući kroz filozofiju Luigija Pareysona odnos ljudskog stradanja i Božje odgovornosti. U radu će autor propitati odnos i pomirljivost postojanja Boga i stradanja nevinih. U židovskoj misli obilato se nakon 1945. godine propitalo: Što s Bogom nakon holokausta? U Hrvatskoj takva analogija može glasiti: Što s Bogom nakon Vukovara, nakon Ovčare? Kad je proces pomirenja u pitanju, onda se uglavnom govori o pomirenju između zločinca i žrtve, o pomirenju među ljudima, no o pomirenju između nevine žrtve zla i Boga koji je takvo što dopustio vlada vidljiva šutnja, uz poneke iznimke. Na tragu misli talijanskog filozofa kršćanske inspiracije Luigija Pareysona i njegovog nauka o zlu u Bogu, u radu se na jobovskoj matrici propituje postoji li odgovornost Boga u događanju zla.

Antun Šundalić i Željko Pavić („Rat i teodiceja u sociološkoj perspektivi“) propituju odnos rata i teodiceje u sociološkoj perspektivi. Prema njihovom mišljenju rat je u političkoj diplomaciji moguće rješenje problema samo kada sva druga zakažu, a uvijek je određen negativnim konotacijama koje ukazuju na njegovu razaračku prirodu. Uništavanje ljudskih života, prirodnih dobara, naselja, ali i svih kulturoloških veza među zaraćenim stranama – učinci su rata koji se dugo i teško saniraju. Za vjernike su ratna stradanja iskušenje vjere imajući u vidu problem teodiceje, odnosno imperativ teološkog objašnjenja patnji i zla koji se u ratu događaju. Nadalje, potreba oprosta i pomirenja nakon počinjenog zla također su pitanja s kojima se vjernici nužno suočavaju. U radu se pokušava objasniti na koje su načine vjernici intuitivno tumačili ratna zbivanja tijekom Domovinskog rata u ovoj perspektivi, kakve je posljedice rat donio kada je u pitanju odnos prema vjeri te koja je uloga vjere u (re)konstrukciji društvene zbilje. Autori su ponovno analizirali i interpretirali istraživačke podatke prikupljene anketnim istraživanjem vjernika u razdoblju neposredno nakon Domovinskog rata.

Doprinos Ivane Bendra i Vine Mihaljevića („Religioznoću protiv društvene marginalizacije – primjer branitelja grada Vukovara“) sastoji se u pomnom ispitivanju odnosa osobne religioznosti na primjeru branitelja Vukovara koji u vjeri nalaze primjeren odgovor na društvenu marginalizaciju. Autori su od 2010. do 2014. proveli kvantitativno-kvalitativno istraživanje „Religioznost stanovnika grada Vukovara tijekom Domovinskoga rata“ i došli su do zaključka da je za braniteljsku populaciju tijekom opsade grada i boravka u nekom od srpskih koncentracijskih logora njihova osobna religioznost bila jedan od ključnih čimbenika koji im je omogućivao lakše podnijeti teške psihofizičke uvjete. U nastavku istraživanja ispitivali su ulogu osobne religioznosti za braniteljsku populaciju u suvremenom hrvatskom društvu. Istraživanje je provedeno

kvalitativnom istraživačkom metodom u devet dubinskih intervjua s istim ispitanicima nad kojima je provedeno prvo istraživanje. Rezultati pokazuju da u suvremenom hrvatskom društvu osobna religioznost ima značajnu ulogu u životu hrvatskih branitelja. Njihova duhovnost postaje glavnim uporištem i snagom u suočavanju i podnošenju teških egzistencijalnih psihofizičkih stanja u kojima se hrvatski branitelji i danas nalaze.

Fr. Henrik Ivan Damjanović i fra Mario Zubak („Katolička crkva u Vukovaru – čuvarica identiteta i promotor mira“) prezentirali su djelovanje Katoličke crkve u Vukovaru, osobito djelovanje franjevac. U kratkom povijesnom pregledu tematike obuhvatili su cijeli prostor grada Vukovara na kojem su prije Domovinskog rata djelovale tri katoličke župe. Za vrijeme rata franjevci su ostali uz narod i tako uz duhovnu sakramentalnu pomoć pružali i moralnu podršku i braniteljima i žiteljima napadnutoga grada. Za vrijeme izgnanstva ostali su uz svoj narod, te su njihovi samostani bili i svojevrsni centri okupljanja i daljnjih kontakata Vukovaraca. Nakon mirne reintegracije franjevci se vraćaju u Vukovar i odmah prianjaju uz obnovu grada, kako duhovnu tako i materijalno, te uz bogoslužja koja se održavaju u improviziranom prostoru, organiziraju karitativnu pomoć i bivaju svojevrsni glasnici Vukovara u inozemstvu. Obuhvativši prijeratno, ratno i poslijeratno vrijeme autori su na zaokružen način dali koherentnu sliku djelovanja Katoličke crkve u Vukovaru.

Dva rada čine posebnu cjelinu *Demografija Hrvatske i Vukovara*. U tim su radovima autori obuhvatili demografsku problematiku Hrvatske („Demografska kriza u Hrvatskoj: zrcalo društvene, ekonomske i vrijednosne krize“), a potom i samog grada Vukovara („Suvremena demografska obilježja grada Vukovara – između rata, okupacije i poslijeratne obnove/povratka“). Ivo Turk, Nikola Šimunić i Dražen Živić čine tim znanstvenika koji su obje problematike obradili zajedno te na taj način dosljedno i koherentno prezentirali rezultate svoga istraživanja. U radu kojim su problematizirali demografsku krizu u Hrvatskoj općenito istraživanje su predstavili koncentrirajući se na društvene, ekonomske i vrijednosne čimbenike koji svaki iz svog aspekta utječe i na cjelokupnu demografsku sliku jednog društva. Izgledno je, naglašavaju autori, da će se negativni demografski trendovi u Hrvatskoj nastaviti jer oni nisu samo odraz nego i funkcija duboke društvene, ekonomske i vrijednosne krize. Sve dosadašnje projekcije stanovništva, neovisno o postavljenim hipotezama, upućuju na nastavak ukupne depopulacije i starenja stanovništva. Iako je cijela Hrvatska zahvaćena dubokom demografskom krizom, postoje regionalne razlike s trendom homogenizacije na temelju nepovoljnih obilježja. Postavlja se pitanje kako poboljšati postojeće vrlo nepovoljno stanje. Nada još uvijek postoji, no za poboljšanje stanja potrebno je što prije početi provoditi sveobuhvatnu demografsku i obiteljsku politiku. Ona mora uključiti niz pronatalitetnih mjera, a ujedno mladim obiteljima treba putem kvalitetno osmišljene obiteljske politike omogućiti kvalitetno roditeljstvo.

Drugi rad koji je u fokusu interesa imao sam grad Vukovar uklopio se u demografski okvir koji su autori postavili u prethodnom radu, s tom razlikom što je Vukovar pretrpio strašna ratna razaranja čije se posljedice odražavaju i na demografskim pokazateljima. Prema formalnim statističko-demografskim kriterijima Grad Vukovar se od 1991. nalazi u kontinuiranoj ukupnoj depopulaciji, a od 1998. u kontinuiranoj prirodnoj depopulaciji, uz dva desetljeća negativne migracijske bilance, što znači da gubi stanovništvo i prirodnim i mehaničkim putem. Ujedno, demografske strukture, prije svega struktura stanovništva prema spolu i dobi, pokazuju sve nepovoljnija obilježja. U tim uvjetima teško se mogu očekivati značajniji pomaci u ekonomskom i društvenom razvoju koji je ionako još uvijek opterećen ratnim posljedicama. Zato je potrebno na nacionalnoj, ali i na lokalnoj (županijskoj i gradskoj) razini postići suglasje o mjerama poticajne demografske politike u svim njezinim vidovima (pronatalitetnoj, kontroliranoj imigracijskoj i redistributivnoj), vodeći računa o dva osnovna načela – načelu cjelovitosti i načelu dugoročnosti mjera i politika koje se provode.

Treća cjelina, *Kultura i mediji*, obuhvaća četiri priloga. Složen odnos kulture i medija moguće je i potrebno analizirati koristeći se interdisciplinarnim pristupom gdje svoje potencijale suradnje mogu pokazati osobito dobro sociologija, psihologija kao i intertekstualna istraživanja književnosti.

Renato Matić i Anita Dremel („Vukovar između nasilja i univerzalnog simbola otpora“) analizirali su odnos nasilja i otpora iz perspektive sociologije moći na primjeru Vukovara 1991. godine. U fizičkom smislu, elaboriraju autori, odnos sile i otpora u prirodi ne ugrožava ukupno postojanje, no u društvenim odnosima sila koja se primjenjuje izravno ugrožava ne samo slobodu, već i pravo na postojanje pa je zato otpor izraz potrebe za slobodom i od prava postaje dužnost. Na primjeru Vukovara moguće je iščitati taj univerzalni obrazac društvenog odnosa nasilja i otpora nasilju.

S radom Romana Domovića („Upravljanje percepcijom u medijskom prikazu Bitke za Vukovar“) slijedi niz od tri rada koji se bave odnosom medija i percepcije Bitke za Vukovar, odnosno kulture i branitelja. Domović u svom radu propituje genezu nastanka teze da je hrvatski državni vrh na čelu s predsjednikom Franjom Tuđmanom izdao odnosno prodao Vukovar i pretvorio ga u činjeničnu istinu koja je trebala postati dio korpusa javnoga znanja o Domovinskom ratu. Budući da dosad nisu nađeni dokazi koji bi potvrdili takvu tezu, a nađeni su dokazi koji je pobijaju, ta struja dominaciju svojih teza pokušava ostvariti provođenjem informacijskih operacija i operacija utjecaja. Analizom emisija, kazališnih predstava i pratećih medijskih napisa moguće je prikazati metodologiju provođenja informacijskih operacija i tehnike manipulacije informacijama koje se koriste u falsificiranju događaja iz Bitke za Vukovar s ciljem da postanu dominantan obrazac pamćenja u društvu.

Tomislav Orečić je u svom prilogu („Integracija i inkluzija braniteljske populacije kroz kulturno-umjetničke djelatnosti i aktivnosti – subliminalne poruke branitelja“) želio prikazati na koji je način moguće iščitati subliminale poruke branitelja na osnovi njihovih umjetničkih izražaja. U radu se promišlja o izdvojenoj kulturno-umjetničkoj djelatnosti, u ovom slučaju književnom stvaralaštvu, u koju se braniteljska populacija uključuje u prvom redu bez poticaja onoga drugog. Autor nam predočava polje subliminalnih poruka koje nastaju kao produkti tih aktivnosti – a to jest upravo pisana riječ – koju možemo shvatiti kao prikaz simptoma u obliku subliminalnih poruka. One mogu biti karakter psihosomatskog stanja koje se kroz tu pisanu riječ reflektira te nam se na osnovu njih pruža mogućnost multidisciplinarnog djelovanja prema tvorcima s krajnjim ciljem izlječenja u širem smislu. U radu se ne daju rješenja nego se ukazuje na mogućnosti koje sustav mora i može iskoristiti u pristupu rješavanju posttraumatske problematike branitelja.

Mateusz Seroka („Slika opsade Vukovara u poljskom tisku 1991. na primjeru novina *Gazeta Wyborcza*“) predstavlja medijsko izvještavanje o ratu u Jugoslaviji na teritoriju Poljske, izdvajajući u ovoj studiji slučaja utjecajne dnevne novine *Gazeta Wyborcza* i njihovo izvještavanje o opsadi Vukovara. Glavni fokus poljskih medija tijekom 1990. i 1991. bio je na događajima u SSSR-u koji se raspadao poput Jugoslavije, ali je tek izbijanje „građanskog“ rata između Slovenaca i Hrvata s jedne strane i JNA s druge pomaknulo fokus zanimanja i na ovaj kraj Europe. Poljski su dopisnici tadašnjih vodećih novina (*Gazeta Wyborcza*, *Rzeczpospolita*) došli u Hrvatsku i počeli slati vijesti za poljsku javnost. Najveću su pažnju u tome vremenu privukle dvije opsade – Vukovara i Dubrovnika. Ti su gradovi (pored Sarajeva, Mostara i Srebrenice) postali za mnoge Poljake simboli ratova koji su izbili na prostorima nekadašnje Jugoslavije.

Andrija Platužić svojim radom („Sun Tzuom o Domovinskom ratu do Vukovara“) otvara posljednju, četvrtu znanstvenu cjelinu Zbornika pod zajedničkim nazivom *Rat, politika, ideologija*. Fenomen rata izgubio bi na svojoj sadržajnosti ako bismo isključili suodnos politike i ideologije koji svaka na svoj način (su)djeluje kako na pripremu, vođenje pa i na postratno stanje (suđenje pred Haškim tribunalom). Mogući pristupi ovoj temi kreću se od teoretskih izlaganja i primjena različitih misaonih koncepata, pa do potrage za tragovima utjecaja i djelovanja ideologije u ratnim i poratnim zbivanjima. Platužić na originalan način želi upotrijebiti strateško promišljanje klasičnog kineskog mudraca kao referentnu teoriju pri interpretaciji događaja prvenstveno iz početnog razdoblja Domovinskog rata. Uspoređujući ratna događanja i postavke te teorije argumentirat će se razina koherentnosti strategijskog ponašanja uključenih strana.

Josip Esterajher s druge strane u radu „Velikosrpska ideologija – politički i/ili zločinački projekt“ promišlja u povodu prvostupanjske oslobađajuće presude Vojislavu

Šešelju u kojoj je istaknuto da je projekt Velike Srbije prvenstveno politički, a ne kriminalni cilj stvarnu genezu i utjecaj te ideologije na događanja tijekom Domovinskog rata. Nasuprot navedenoj presudi, autor obrazlaže kako je intencija haškog tužiteljstva točna te da su zločini i nasilje sadržani u samoj ideologiji Velike Srbije, koja se trebala ostvariti i prisilnim premještanjem nersrpskog stanovništva s dijelova teritorija RH i BiH koja se smatraju srpskim. Šešeljev koncept Velike Srbije ne ostavlja nikakvu mogućnost ostanku Hrvata na prostorima koja se nazivaju srpskim, niti se podržava mogućnost ostanka Srba kao manjinskog naroda tamo gdje bi Hrvati bili većinski narod. Šešeljeva ideologija srpskog nacionalizma u temeljima je neosuđenog zločinačkog poduhvata Miloševića, JNA i srpskih nacionalista protiv Hrvatske i BiH i uzrok je patnje brojnih civila, počevši od Vukovara pa do počinjenog genocida u Srebrenici. Šešelj je bio i ostao zagovornik, inspirator, planer, aktivni pomagač i izvršitelj počinjenih zločina JNA i srpskih snaga (između ostalih i četničkih dobrovoljaca) u Vukovaru i Hrvatskoj.

Na Esterajherov rad nastavlja se promišljanje fr. Henrika Ivana Damjanovića i Petra Eleza („Srpska pravoslavna crkva – faktor nacionalne (ne)sigurnosti 1991.–2015.“) o djelovanju Srpske pravoslavne crkve u razdoblju Domovinskog rata, kao i poslije njega. Autori pokazuju da se u ovom slučaju radi o kontinuiranom i promišljenom djelovanju u smjeru stvaranja dodatnih napetosti koje su doprinijele rasplamsavanju sukoba, a nakon okončanja rata Srpska pravoslavna crkva ne pokazuje volju napustiti kreiranje nesigurnosti i nepovjerenja među pripadnicima dvaju naroda i dviju vjera, hrvatskog i srpskog. Zaključno se može reći da se SPC nije odrekla ideje o Velikoj Srbiji te da na razne načine, direktno i indirektno, pokušava održati tenzije te kontinuirano odbija dijalog u Hrvatskoj s većinskim hrvatskim narodom, kao i s Katoličkom crkvom u Hrvatskoj. Sve navedene teze autori pokazuju na primjeru grada Vukovara.

U posljednjem se znanstvenom radu u četvrtom dijelu zbornika Miroslav Tuđman („Razlozi i posljedice Izetbegovićeva odbijanja vojnog saveza s Hrvatskom“) bavi kompleksnom problematikom odnosa Armije BiH i HVO-a u kontekstu pregovora i Izetbegovićeva odbijanja vojnog saveza s Hrvatskom. Autor smatra da je nepotpisivanje vojnoga saveza s Hrvatskom muslimansko/bošnjačko vodstvo temeljilo na svojoj strategiji unitarnog uređenja Bosne i Hercegovine, odnosno nepristajanju na federalno uređenje BiH. Hrvatska je bila zainteresirana za vojni savez s BiH iz više razloga. Kako bi HV, ABiH, HVO i mogli poduzimati združene operacije protiv zajedničkoga neprijatelja, ali i kako bi se mogli realizirati mirovni planovi međunarodne zajednice za BiH. U radu se analizira bošnjačka strategija i razlozi zašto je do potpisa o vojnoj suradnji došlo tek uoči Oluje, tj. 27. srpnja 1995.

Posljednji prilog u Zborniku rad je Danijela Rehaka („Hrvatski logoraši u srpskim koncentracijskim logorima: 25 godina nakon zarobljavanja“) u kojem autor ukazuje na

težak položaj logoraša koji su bili izloženi svakodnevnim zlostavljanjima, a mnogi su i ubijeni. Upozorio je i na položaj logoraša u hrvatskom društvu, na pitanje odgovornosti JNA i srbijanskih vlasti za osnivanje logora te zlostavljanja i usmrćivanja logoraša te na odnos hrvatskoga pravosuđa prema pitanjima nasilno odvedenih i zatočenih hrvatskih branitelja i civila, koji je i 25 godina nakon zarobljavanja ostao nejasan, nedorečen i višestruko upitan s motrišta pravde i pravednosti.

Ovaj zbornik na primjeren način prezentira namjere organizatora znanstveno-stručnog skupa Vukovar '91.: istraživati i kontekstualizirati činjenice i fenomene povezane s događajima koji se na poseban način dotiču ili referiraju na Vukovarsku bitku 1991. godine, ne zanemarujući sve potencijale i posljedice koje rat i ratna stradanja imaju kako na lokalnu zajednicu, tako i na društvo u cjelini. Radovi u ovom zborniku te su ciljeve u potpunosti ispunili.